
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477+571)“1900/1914”:281.9

ГУЛА Р.В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОСЛАВ'Я У СИСТЕМІ МОНАРХІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ЗЕМ- ЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 1900–1914 рр.

Проаналізовано роль і місце православ'я у системі охоронної ідеології та її ключового аспекту – монархізму. Розкрито основні принципи реалізації релігійної політики в Україні у 1900–1914 рр.

Ключові слова: православ'я, монархізм, клерикалізм.

Постановка проблеми та її актуальність. Визначення основної ідеї державного будівництва для Української держави впродовж майже двадцяти років займає чільне місце у наукових дослідженнях історико-філософського напрямку. Принципи функціонування духовної складової національної ідеології ґрунтуються на віковичних традиціях суспільства, основою якої виступає релігійна константа. Складність стосунків в середині православної конфесії в Україні, пошук шляхів подолання розколу та створення єдиної помісної церкви стали причиною звернення до вивчення даної проблематики, а саме особливостей функціонування православ'я на теренах України у період 1900–1914 рр.

Упродовж тривалого часу окремі аспекти концепту православ'я в Україні виступають джерелом досліджень концептуальних питань, що стосуються ролі та місця релігійних інституцій у процесах державного будівництва з урахуванням реалій сьогодення.

Гула Руслан Володимирович, кандидат історичних наук, старший викладач, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Гула Р.В., 2011

Спираючись на значний обсяг архівних джерел та сучасні історичні дослідження, метою автора є висвітлення особливостей функціонування православ'я на українських етнічних теренах Російської імперії у взаємозв'язку із розвитком монархічної ідеології.

У російському суспільстві початку ХХ ст. церква являла собою могутній механізм впливу на свідомість народу, тому закономірно, що одним із трьох постулатів монархізму було православ'я, яке відіграло роль своєрідного символу віри для самодержавства. Особливе місце православ'я у Російській імперії визначалося державним характером православної церкви, який був закріплений спеціальним державним актом. “Свод основных государственных законов”, містив у собі спеціальний розділ “О вере”, в якому визначається панівна роль православної церкви в Росії. Тут імператор був проголошений захисником та охоронцем догматів віри. Підкреслюючи зв'язок царя з православ'ям – “Свод основных государственных законов” – стверджував, що “підкоряться верховній владі не тільки за страх, а й за совість сам Бог велить” [8, 62].

Ідеологічне обґрунтування зв'язку церкви та держави відображено в працях обер-прокурора Святішого Синоду К.П. Победоносцева, який для боротьби з революційною демократією висував “великі історично-політичні та моральні сили: потужну державну владу та церкву”. К.П. Победоносцев стверджував, що непохитність державної влади базується на “єдності духовної самосвідомості народу та уряду, на вірі народній” [5, 1]. Саме у цих твердженнях проглядається спроба вирішення проблеми “середостіння” між урядом та народом, зміцнення зв'язку царя з підлеглими, підтримання духовної єдності усіх верств населення імперії, що К.П. Победоносцев вважав найпершою функцією держави. Релігія, на думку обер-прокурора Синоду, це духовний зв'язок влади та народу, бо “тільки за цієї умови підтримується та закріплюється у середовищі народного та громадянського життя почуття законності, повага до закону та довіра до державної влади” [5, 1]. Основною загрозою моральним постулатам самодержавства державний діяч вважав безвір'я, бо “безвір'я є пряме заперечення держави. Релігія, а саме хрис-

тиянство, є духовною основою для будь-якого права у державному та цивільному побуті та будь-якій істинній культурі” [5, 15]. Найповніше роль К.П. Победоносцева у визначенні основоположної ролі віри та православної церкви досліджує В. Бабенко в дисертації “Охранительная идеология как инструмент политики царизма на Украине (1903 – февраль 1917)” [1].

Незважаючи на певні розбіжності у підході до принципу єднання царя з народом, загалом в офіційній історичній науці панував охоронний напрямок, який посилено підтримувався консерваторами-клерикалами. Найяскравішими постатями були архієпископ Антоній Храповицький, о. Іоанн Кронштадтський, протоієрей О. Восторгов, що у своїх проповідях закликали паству до весвітнього захисту самодержавних устоїв та царя – Божого помазаника.

Монархісти послідовно розвивали тезу про єдність духовної самосвідомості та єдності між народом та царем і розглядали основу верховної влади як початок історичного та релігійного начал, “причому останнє відповідає християнським догматам” [13, 1]. Зв’язок між царем та церквою визнається як основа для проведення клерикально-пропагандистської політики. Монархічне видання “Киевлянин” так трактує цей постулат: цар “визнає віру православному ... яка панує в Росії. Самодержавний государ є вищою правдою, законом та силою, тому необхідно згуртуватися навколо свого государя” [6, 1]. Зміцнити ці зв’язки, на думку монархістів, мають консервативні партії, оскільки “ці партії не допускають безграмотних, ...руйнівних революційних змін у державі, а зміцнюють принципи православ’я та російської народності” [3, 1].

Інструментом для зміцнення монархічної влади в Україні були політичні організації, які поряд з антиреволюційною та націоналістичною спрямованістю твердо відстоювали принципи ортодоксального православ’я. Причому необхідно зауважити, що ці організації в Україні були достатнім чином представлені у кількісному та якісному відношеннях. Так, наприклад, із 410 000 членів монархічних партій Росії 199 475 діяли на теренах України [4, 142].

Особливо цікавою, на наш погляд, виглядає палітра монархічних партій в Києві. Серед політичних партій

монархічної спрямованості з яскраво вираженою клерикальною складовою виділялися Київська монархічна партія “Союз русских людей”, а також монархічна партія генерала Букова. У Києві наприкінці 1905 р. створюються “Товарищество русских патриотов” з гаслами, які були тотожними ідеології монархічної партії, а також “Скарбница народной расправы” з гаслом: “Бей крамольников и жидов”. У грудні 1905 р. виник “Союз народной самообороны” та були відкриті 15 відділів “Союза русского народа” [11, арк. 89–93]. У 1908 р. у Києві почав працювати “Клуб русских националистов”, його чисельність у 1912 р. становила 738 членів [7, 391–420]. Після створення “Союза Михаила Архангела” у Києві була створена Губернська палата та 2 відділи із загальною кількістю 634 члени [11, арк. 25].

Ідеї монархізму та православ'я активно втілювались в середовище молоді. У Києві діяло молодіжне патріотичне товариство “Двуглавый орел”. У 1911 р. його членами були 1028 осіб [7, 420]. Напівкримінальні елементи були об'єднані в “Общество активной борьбы с анархией и революцией”, в якому значну увагу приділяли використанню терористичних методів. У складі професійних монархічних об'єднань були також промисловий та залізничний відділи “Союза Михаила Архангела”, “Русское торговое общество”, “Собрание русских торговцев города Киева”, основною метою яких була протекціоністська економічна політика відносно православних підприємців та протистояння єврейським торговцям. 3000 членів входило в пролетарське “Содружество патриотических русских работников” [11, арк. 25]. У середовищі студентів була створена “Партия академического порядка”, метою якої була боротьба проти студентських страйків. Вона мала свої організації в Університеті Святого Володимира та Політехнічному інституті загальною чисельністю 195 членів [4, 142]. Було також спортивне товариство “Орел” під патронатом “Союза Михаила Архангела”, яке містило 2100 членів [11, арк. 25].

Майже одночасна поява значної кількості монархічних партій та рухів у 1905–1907 рр. свідчать про факт завдання першою російською революцією відчутного удару по

релігійній основі царизму. Голова “Клуба русских националистов” О. Савенко констатує той факт, що “великі потрясіння у сформованих формах суспільного та державного життя позначаються й на житті церковному. Деструктуризуючи авторитети, які були сформовані у віках, лише дехто розуміє, який довгий та важкий шлях вони пройшли, а інші не розуміють, що набагато легше заперечити, аніж створити щось нове і краще” [6, 2].

Збереження чистоти православної віри монархісти вважали основою догматичної складової християнства як світової релігії. Виходячи з цього постулату, прибічники самодержавства різко негативно реагували на найменші послаблення, які торкалися інших релігій, вважаючи це прямим підривом православ'я. Коментуючи дії уряду, що стосувалися зміни політики відносно старообрядництва, монархічний публіцист О. Волинець пише: “Тричленна формула “православ'я, самодержавство, народність” піддалася останнім часом важкому випробуванню. Перша частина формули піддалася випробуванню після видання височайше затвердженого 14.04.1905 р. положення Кабінету Міністрів, у якому були скасовані різні обмеження, що стосуються старообрядників та осіб неправославних віросповідань” [3, 1]. На думку О. Волинця, це – крок до розмивання православних орієнтирів віруючих та послаблення позицій державної релігії. Треба визнати, що причини для настільки серйозного занепокоєння у монархістів були.

Особливістю боротьби за чистоту віри у Південно-Західному краї (українські етнічні землі у складі Російської імперії за класифікацією монархічної історичної науки) було протистояння католицизму. Аналізуючи результати місіонерського з'їзду у м. Біла Церква в 1903 р., священник І. Дурдуковський розкрив причину загрозливого поширення впливу католицизму на природні православні регіони: “економічна залежність від поляків у нашому краї створює дуже сприятливі умови для католицької пропаганди” [12, арк. 14]. Підсумком цієї пропаганди, на думку автора, буде “відновлення польської держави в кордонах Литовського князівства часів Вітовта...”. Сприяли цим процесам “спільність патріотичних завдань та повний збіг інтересів націоналізму з церковними..., а це

створює дивну солідарність та організованість дій церкви та мирян у поляків” [12, арк. 14–15]. Автор звертає увагу на інертність православного кліру в питаннях здійснення пропаганди ідей російського самодержавства та порівнює його діяльність з динамічністю та спрямованістю католицького виховання. “Польські діти із ранніх років засвоюють переконання, що наша Малоросія є частиною великої Польщі, що обов’язок кожного поляка ...сприяти використанню в нашому краї усього російського та заміни на польське” [12, арк. 15]. І. Дурдуковський бачить шлях для захисту православ’я в тому, щоб “у душах православних нашого краю ... міцно упровадити свідомість, що католицтво – далека, а православ’я наша рідна, російська віра” [12, арк. 15]. Основним завданням для російського православ’я, вважає священник, виступає усвідомлення “величезної небезпеки, якій піддаються в нашому краї православні з боку католицтва. Ми не повинні забувати, що, борючись з католицькою пропагандою, нам доведеться відбивати випадки проти себе з боку російської інтелігенції” [12, арк. 15].

У тезах доповідей на IV Всеросійському з’їзді об’єднаного російського народу в Москві у травні 1907 р. відзначалося, що “авторитет та сила правлячої вищої церковної влади ... швидко падають. Відчувається ... майже повна втрата православною церквою свого панівного становища, повна свобода пропаганди всіляких псевдовчень серед православних, ... що вносить велику спокусу в середовище православних та вже відторгло від церкви сотні тисяч віруючих”. Наслідком цього є те, що “явно розвивається зубожіння віри та довіри до голосу церковної влади, поваги до духовних пастирів ... дуже послабилась церковна дисципліна” [9, 2].

Вихід із кризового стану монархії бачили в системі організаційних заходів, які здатні підтримати православну церкву. “По-перше, православна церква як панівна в Російській імперії повинна мати ... відповідний моральний авторитет у всіх проявах церковного та суспільно-політичного життя; по-друге, під покровом православних храмів ... повинні знаходитися церковні братства як релігійно-державні установи; по-третє, православна школа є могутнім чинником об’єднання околиць з центром Росії,

вона повинна ставити за мету ... зміцнення у свідомості думки про те, що вони (мешканці околиць) насамперед є підданими російської держави” [10, 2].

Отже, християнська православна релігія була духовною основою для самодержавства, частиною державної машини, її ідеологічною основою. Підтверджуючи це, орган російських монархістів в Україні – видання “Киевлянин” – писав, що “релігія є найважливішою та найправильнішою з керівних ідей, тому історія людства невіддільна від історії його релігії... Релігійні ідеї... займають важливе місце у свідомості людей та їхня влада...є достатньо великою” [2, 1].

Висновки. Таким чином, абсолютизуючи догмати православ'я, монархісти справедливо вважали, що у тричленній формулі “православ'я – самодержавство – народність” саме православ'я було тим стрижневим елементом, моральним постулатом, який здатен забезпечити практичне існування тріади. Основою консервативно-клерикального напрямку в монархізмі виступала віра у непорушність вікових догматів церкви. Боротьба з ересю, католицтвом мала на меті боротьбу за стабільність державного ладу через протиставлення європейському парламентаризму.

Складність та суперечливість релігійної ситуації в сучасній Україні, безумовно, має глибоке історичне коріння. Використання релігійної інституції з метою реалізації політичних цілей у різноманітних ідеологічних доктринах впливає на авторитет церкви, сприяє розмиванню моральних основ суспільства, соціальній деградації молоді. Чітке розмежування сфер діяльності держави та церкви – запорука поступового, толерантного, виваженого суспільного діалогу з метою подолання міжконфесійного розколу в Україні.

1. *Бабенко В.А.* Охранительная идеология как инструмент политики царизма на Украине (1903 – февраль 1917): дис. ... канд. истор. наук: 07.00.01 / В.А. Бабенко. – Дніпропетровськ, 1992. – 253 с.
2. *Вольнец А.* Заметки / А. Вольнец // Киевлянин. – 1907. – № 96. – С. 1.
3. *Вольнец А.* Заметки / А. Вольнец // Киевлянин. – 1907. – № 200. – С. 1.

4. *Омельянчук І.В.* Чорносотенні союзи і організації в Києві / І.В. Омельянчук // Віче. – 1997 – №10 – С. 141–145.
5. *Победоносцев К.П.* Московский сборник / К.П. Победоносцев – Изд. 5-е, доп. – М.: Синод. тип., 1901. – 366 с.
6. *Савенко А.* Заметки / А. Савенко // Киевлянин. – 1906. – № 92. – С. 2.
7. Сборник клуба русских националистов. – К.: без изд., 1913. – 420 с.
8. Свод законов Российской Империи. – Спб.: Русское книжное тов-во “Деятель”, 1912. – 586 с.
9. *Тихомиров Н.* Заметки / Н. Тихомиров // Киевлянин. – 1907. – № 123. – С. 2.
10. *Тихомиров Н.* Заметки / Н. Тихомиров // Киевлянин. – 1907. – № 108. – С. 2.
11. Центральний Державний історичний архів України у Києві (ЦДІАК), ф. 275, оп. 1, спр. 2534.
12. ЦДІАК, ф. 296, оп. 1, спр. 2800.
13. *Шульгин В.В.* Заметки / В.В. Шульгин // Киевлянин. – 1906. – № 323. – С. 1.

Надійшла до редколегії 28.03.2011 р.

Рецензент: *Ю.Ю. Сливка*, доктор історичних наук, професор, Львівська державна фінансова академія, м. Львів

Гула Р.В.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРАВОСЛАВИЯ В СИСТЕМЕ МОНАРХИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ НА УКРАИНСКИХ ЭТНИЧЕСКИХ ЗЕМЛЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В 1900–1914 гг.

Проанализированы роль и место православия в системе охранительной идеологии и ее ключевого аспекта – монархизма. Раскрыты основные принципы реализации религиозной политики в Украине в 1900–1914 гг.

Ключевые слова: православие, монархизм, клерикализм.

Hula R.

PECULIARITIES OF ORTHODOX CHURCH DEVELOPMENT AND FUNCTIONING IN THE MONARCHIC IDEOLOGY SYSTEM ON THE UKRAINIAN ETNIC TERRITORIES OF RUSSIAN EMPIRE IN 1900–1914

The role and place of Orthodoxy in the ohoronitelnoy ideology and its key aspect - monarchism. Disclosed the basic principles for the implementation of religious policy in Ukraine in 1900–1914.

Key words: orthodoxy, monarchism, clericalism.